
PAAUGLIŲ MOKĖJIMO VERTINTI ELGESĮ YPATUMAI

Elvyda Martišauskienė

Vilniaus pedagoginis universitetas

Esminė ugdymo problema – vertybinio santykio su pažįstamais objektais žadinimas. Jis sukelia ne tik pozityvų nusiteikimą, norą geriau įsisavinti medžiagą, bet ir siekimą ją realizuoti savo gyvenime. Todėl vertinamųjų santykių tapimas, persmelkdamas mokymo procesą bei nepamokinę veiklą, kartu sulydo lavinamąją bei auklėjamąją ugdymo funkcijas, sudaro palankias prielaidas asmenybės sklaidai. Tai priklauso nuo pedagogo pasirinktų ugdymo metodų, būdų, o ypač nuo tikslingo mokymo vertinti.

Kaip žinia, nelengva mokyti vertinti atskirus daiktus, reiškinius per pamokas. Mokinys turi gerai suprasti vertinamų objektų išorines bei vidines ypatybes, žinoti vertinimo kriterijus ar objektus, su kuriais lyginama, mokėti tinkamai išreikšti savo nuomonę. Suprantama, itin sunku ją sakyti, kai vertinimas skiriasi nuo kitų, autoritetingų, žmonių požiūrių, kai tenka nepalankiai atsiliepti apie bičiulio veiklą, kai neturi vertinimo patirties arba ji neigiama, kai vertinamas dalykas asmeniškai labai svarbus. Dar sunkiau mokyti ir mokytis vertinti kitų ir savo elgesį. Bet šis mokėjimas, kaip rodo psichologinės, pedagoginės literatūros analizė (V. Fridricho, L. Jovaišos, M. Piterio, G. Zaleskio ir kt.) ir mūsų atliktas eksperimentas turi lemiamą reikšmę asmenybės tapsmui, nes laiduoja dorovinės pozicijos formavimąsi. Aišku, jis reikšmingiausias paauglystėje, kai vaikai, subrendimo jausmo skatinami, ima laikyti save suaugusiais. Tuomet daugiau ar mažiau sąmoningai vengiama visko, kas gali pakenkti jų naujam socialiniam vaidmeniui. Pirmiausia atmetamas tiesioginis suaugusiųjų (tėvų, mokytojų) vadovavimas, jų nuomonės, ypač tarpusavio santykių klausimas. O pačių paauglių bendravimo su vienmečiais patirtis menka, o noras turėti artimus draugus labai didelis. Netenka abejoti, kad sėkmingiausiai jį patenkina tie paaugliai, kurie geriausiai moka vertinti kitų ir savo poelgius, nes šiuose mokėjimuose susilieja intelektualinė bei praktinė veikla, emociniai išgyvenimai bei valios pastangos. Taip susidaro palankios sąlygos orientuotis besikuriančiose gyvenimiškose situacijose, išsiplečia galimybės išreikšti savo požiūrius, nuostatas, įsitikinimus santykiuose su kitais žmonėmis ir savimi.

Mokėjimai vertinti elgesį – sudėtingas fenomenas. Pirmiausia jis remiasi mokėjimais vertinti atskirus poelgius, atspindinčius elgesio vertinimo

ypatumus ir jų taikymo įvairiose situacijose būdus. Todėl, remdamiesi tam tikrais filosofiniais–etiniais ir psichologiniais–pedagoginiais tyrimais (L. Jovaišos, M. Piterio, G. Zaleskio ir kt.), manome, kad mokėjimai vertinti elgesį yra integralinė ir dinamiška asmenybės savybė. Ją išreiškia:

- 1) mokėjimai konstatuoti patį poelgio faktą;
- 2) mokėjimai apibūdinti situaciją, kurioje poelgis kilo;
- 3) mokėjimai doroviškai vertinti kitų poelgius;
- 4) mokėjimai doroviškai vertinti savo poelgius.

Norėdami padėti paaugliams šiuos mokėjimus įvaldyti, pirmiausia bandome nustatyti jų susiformavimo lygį, ypatumus. Pagal specialiai sudarytą metodiką tyrėme daugiau kaip 800 V–IX klasių mokinių.

Mokėjimai konstatuoti patį poelgio faktą

Pagrindiniais mokėjimų vertinti faktinį reikšmingumą kriterijais laikėme svarbiausių poelgių išskyrimą ir jų esmės atskleidimą. Pagal šiuos kriterijus nustatėme 3 lygius: aukštą – atskleidžia svarbių poelgių esmę, supranta jų tarpusavio ryšį; nepakankamą – išskiria tik labai ryškius poelgius, nepilnai atskleidžia jų esmę ir ryšį; žemą – neišskiria net ryškiausių poelgių.

Rezultatai: aukštus vertinimus gavo tik 6,7% V–VII kl. mokinių, nepakankamai mokėjo išskirti faktinę poelgių pusę – 73% paauglių, beveik neišskyrė svarbiausių poelgių – 20,3% tirtųjų. VIII–IX klasėse padėtis kiek keičiasi. Gerai suprato svarbiausių poelgių esmę – 29,6% mokinių, nepakankamai suvokė, kas vyksta pateikiamose bei natūraliai besiklostančiose situacijose, – 60,2%, o 10,2% paauglių taip ir nepajėgė apibūdinti net ryškiausių poelgių. Rezultatai kuklūs. Nesuprasdami, kas įvyko, negalime suvokti ir poelgio reikšmės kitiems žmonėms, sau, atitinkamai reaguoti. Tai skatina ieškoti iškilusių tirtiems paaugliams sunkumų, jų priežasčių.

Paaugliai, vertindami situacijas, visų pirma kreipė dėmesį į vieną–du poelgius, dažnai siejo juos tik su situacijos pradžioje vaizduojamais įvykiais. Todėl didelė dalis mokinių nesuprato daugelio determinančių arba jas neadekvačiai interpretavo, iškreipė faktus, net įjungė visai naujus įvykius.

Antra, paaugliai savo pritarimą ar pasmerkimą dažnai koncentravo į vieną vertinamojo ypatybę: geras, teisingas, garbėtroška, vagis, tinginys, išdavikas, bailys, pasipūtėlis ir t. t. Aišku, dažniausiai ją pagrįsdavo taip pat vienu faktu, neretai remdamiesi tais reiškiniiais, kurie siejosi su jų patirtimi, ypač emocijne, ir už kuriuos juos pačius vienaip ar kitaip nuolat vertino mokytojai, draugai (įsipareigojimų vykdymas, mokymasis, tarpusavio santykiai). Aišku, paaugliams šie poelgiai suprantamesni ir formuoja pastarųjų nuomones apie kitų žmonių, ypač bendraamžių, elgesį. Bodaliovo žodžiais, paaugliai nesmerkia

nusikaltusiojo (nors gerai supranta poelgio blogumą), jeigu patys panašiose situacijose taip elgiasi. Skirtumai pagal klases šiuo atžvilgiu nežymūs. Vyresnieji paaugliai taikliau apibūdindavo vertinamuosius.

Trečia, paaugliai lengvai pritaria kitų nuomonėms. Tai tarsi atpalaiduoja juos nuo daugelio faktų vertinimo. Kaip nurodo psichologai (L. Božovič ir kt.), jeigu suaugusiųjų ir paauglių nuomonės skiriasi, pastarieji linkę pritarti bendraamžių mintims. Mūsų tyrimo duomenys patvirtino šį teiginį, o kartu ir atskleidė, kad sudėtingose situacijose paaugliai ieško atamos mokytojų vertinimuose. Tai ypač akivaizdu iš situacijų pratęsimo. Daugelis tirtųjų jas užbaigė įjungdami mokytojus, žinoma, su paaugliams suprantamiausiomis pedagoginio poveikio priemonėmis.

Ketvirta, tyrimų duomenys akivaizdžiai parodo, kad paaugliai sunkiai orientuojasi poelgio struktūroje. Jų vertinimai dažniausiai rėmėsi tik poelgių rezultatais, kartais vykdymo priemonėmis. Tikslai ir motyvai likdavo nepastebėti arba suprasti iškreiptai.

Visiems paaugliams geriau sekėsi suprasti faktinę poelgių pusę natūraliose gyvenimiškose situacijose, kurių dalyviais buvo jie patys, jų bendraamžiai ar artimieji.

Mokėjimai apibūdinti situaciją

Manome, kad mokėjimus vertinti situaciją labiausiai atskleidžia: 1) tiriamųjų mokėjimai išskirti svarbiausius veikėjus; 2) mokėjimai charakterizuoti jų išorines ypatybes (fizinę konstituciją, išvaizdą, aprangą, šukuoseną, elgesio ir bendravimo stilių, manieras); 3) mokėjimai suprasti vidines veikiančių asmenų ypatybes (psichines būsenas, nuotaikas, požiūrius, jausmus, turimą patirtį); 4) mokėjimai atsižvelgti į veikimo vietą, laiką, veiksmų bei poelgių sudėtingumą. Svarbiausiu mokėjimų vertinimo kriterijumi manome esant išorinių ir vidinių aplinkybių susiejimą su poelgiu. Išskyrėme tris mokėjimų lygius: aukštą – sieja svarbiausias išorines ir vidines ypatybes. Jį pasiekė 3,3% V–VII klasių ir 9,3% VIII–IX klasių tirtų paauglių; nepakankamą – nepilnai supranta vidines sąlygas, jas iš dalies sieja su išorinėmis. Taip mokėjų vertinti 62,5% tirtų penktokų–septintokų bei 63,8% aštuntokų, devintokų; žemą – nesieja išorinių ir vidinių poelgio aplinkybių – likusieji 34,2% V–VII klasių ir 27,1% VIII–IX klasių konstatuojamo eksperimento dalyvių.

Kaip matome, daugelis paauglių nepakankamai mokėjo vertinti aplinkybes, o trečdalis jų pastebėjo tik ryškias išorines detales ir labai stipriai išreikštą vidinę būseną. Jie nesuprato, kodėl veikiantys asmenys taip išgyvena, nesiejo jų nuotaikos nei su ankstesniais poelgiais, nei su kitais situacijos dalyviais.

Paaikšėjo, kad paaugliai, ypač jaunesnieji, dar sunkiau suprato aplinkybių keitimąsi (jeigu mergaitė nepatinka, nes ji situacijos pradžioje buvo pasipūtusi, galvoja tik apie penketus, prieššikumas išlieka ir tada, kai jai gresia pavojus), jeigu vienos situacijose bendraklasę smerkė už neatliktus darbus, tai nepastebėjo jos pastangų ir kitais atvejais.

Vyresnieji paaugliai kiek lanksčiau mato aplinkybių keitimąsi, kai jos siejasi su bendraamžių tarpusavio santykiais. Be abejo, paaugliams sunku suprasti ir skirtingas kelių veikiančių asmenų vidines būsenas. Todėl jie dažnai vertina vieną, du veikėjus, o kitus arba prijungia prie minėtų, arba apie juos iš viso neužsimena.

Tenka pažymėti, kad neretai lieka nepastebėtos ir kai kurios išorinės poelgių aplinkybės (pavyzdžiui, kad naujas mokinys klasėje, kad pats mažiausias grupėje, kad matė įvykius). Ypač tai ryšku, kai veikėjų daug ar kai vertinamas poelgis paaugliui labai reikšmingas. Tą pastebėjo ir kiti tyrinėtojai. Nustatyta, kad esant labai stipriam motyvui, apytikriai 50% paauglių dažnai juo vadovaujasi ir neadekvačiai vertina aplinkybes (A. Prichozan). Skirtumai tarp jaunesniųjų ir vyresniųjų paauglių vertinimų gana nežymūs.

Be to, kaip minėjome, paaugliai linkę pritarti kitų nuomonėms. Todėl, jeigu tekste duotas vertinimas, daugelis mokinių jį pasirinkdavo, nesigilindami, kodėl, kokiomis aplinkybėmis, kokioje būsenoje jis pasakytas, t. y. neanalizavo poelgių aplinkybių. Jeigu pateikiamos dvi priešingos nuomonės, paaugliai linkę pritarti tai, kuri artimesnė jų interesams arba ryškiau išreikšta.

Duomenys rodo, kad paaugliai nemoka teisingai įvertinti ir tų aplinkybių, kurios dažnai susidaro jų gyvenimo praktikoje. Taip atsitinka, manytume, dėl to, kad nuolat girdimi vertinimai netiesiogiai perkeliama į naujas situacijas, negalvojant apie tas aplinkybes, kurios vertinimą poelgi nulemė.

Mokėjimai doroviškai vertinti kitų poelgius

Manome, kad mokėjimus doroviškai vertinti elgesį labiausiai išreiškia: 1) mokėjimai atskleisti poelgio svarbiausių struktūrinių dalių (tikslų, motyvų, priemonių, rezultato) dorovinį vertinimą; 2) mokėjimai susieti poelgio struktūrines dalis, ypač kai skirtinga jų dorovinė prasmė; 3) mokėjimai numatyti poelgio padarinių dorovinę reikšmę. Svarbiausiu kriterijumi laikėme poelgio bei jo padarinių dorovinio vertingumo pagrindimą. Išskyrėme 3 lygius: aukštą – pagrindžia svarbiausių poelgių dorovinį reikšmingumą; nepakankamą – pagrindžia tik kai kurių ryškesnių poelgių ar jų atskirų komponentų dorovinį vertingumą; žemą – beveik nesupranta ir nepagrindžia poelgių dorovinio vertingumo.

Paaikšėjo, kad aukštą lygį pasiekė 2,6% V–VII kl. ir 21,2% VIII–IX klasių mokinių. Nepakankamai mokėjo pagrįsti poelgių dorovinį reikšmin-

gumą atitinkamai 45,3% ir 63,5% paauglių. Žemas šių mokėjimų lygis 51,6% jaunesniųjų bei 15,3% vyresniųjų paauglių. Tad, žvelgiant į šių mokėjimų dinamiką, akivaizdu, kad ji toli gražu negali patenkinti pedagogų. Iš esmės tik kas penktas net vyresnis paauglys sugeba pamatyti poelgių dorovinę prasmę. Be to, nustatėme, kad apie pusę paauglių dažnai taip poelgius vertina. Vadinasi, nepakankami mokėjimai doroviškai vertinti poelgius yra gana pavirtūs. Todėl susidaro itin plankios sąlygos neadekvatiems doroviniams vertinimas, o tuo pačiu ir realiems poelgiams.

Buvo įdomu patirti, kaip mokėjimai doroviškai vertinti siejasi su mūsų jau aptartais mokėjimais apibūdinti patį poelgio faktą, suprasti jį sukėlusias aplinkybes. Pasirodė, kad daugiau kaip 80% mokinių, kurie nesuvokė, kas vyksta konkrečiose situacijose, ir nepamatė tų aplinkybių, neįstengė suprasti ir jų dorovinės prasmės. Bet paaugliai, pagal minėtus parametrus pasiekę nepakankamą arba aukštą lygį, įvairiai doroviškai vertino poelgius. Vadinasi, mokėjimai suprasti, kas vyksta, kokios priežastys lemia poelgius, yra būtinos, bet nepakankamos dorovinių vertinimų prielaidos.

Kokybinė dorovinių vertinimų analizė atskleidė, į kokias dorovines vertybes paaugliai dažniausiai remiasi, vertindami kitų poelgius. Labiausiai jų žvilgsniai krypsta į *pareigingumą*. Tai rodo, kad jie užčiuopia dorovinio tapsmo pamatus, nes „pareiga yra lyg toji nepamainoma priemonė, kurios dėka ir pagalba asmuo ir vertybės intymiai suartėja ir tarsi susilieja savotiškoje unijoje“ (J. Navickas, 1988). Kitais žodžiais, pareiga sudaro esmines prielaidas dorovinėms vertybėms atsiskleisti. Tokiu būdu pareigingumas priartėja prie asmens dorovingumo parametrų. Siaurąja prasme pareigingumas siejamas su konkrečių pareigų atlikimu. Čia svarbu išvelgti, su kokia veikla siejamas pareigingumas ir kiek ši veikla prasminga subjektui, kiek širdingai atliekama. Mūsų tirti paaugliai dažniausiai pareigingumą siejo su mokinių pažangumu bei visuomeniniais įpareigojimais, klasės garbe. Kadangi vertinimui pateiktose situacijose apie pasiekimus moksle beveik nekalbama, neretai paaugliai „savarankiškai“ jais papildė savo samprotavimus.

Dar labiau paauglių nuomones veikia dažnai beapeliacinis visuomeninių įpareigojimų, klasės garbės iškelimas. Net vyresnieji paaugliai, ypač tie, kuriems nepasisekė suvokti faktinių įvykių, išvelgti aplinkybių, svarbiausias vertinimo kriterijais laikė tiesmukiškai suprasimą pareigą.

Tačiau septintoje, o ypač aštuntoje, devintoje klasėse išsiskiria, nors ir mažutės, grupelės mokinių, kurie šalia besąlygiško įpareigojimų vykdymo ima vertinti situacijos dalyvių galimybes, vengia kategoriškų sprendimų.

Paaugliai, pasakodami patikusius knygų, filmų epizodus, retai susimąsto dėl jų herojų pareigingumo, bet pernelyg apibendrintai į jį reaguoja, charakterizuodami draugus.

[domu, kad berniukų ir mergaičių nuomonės apie bendraklasių parei-
gingumą skiriasi. V–VII klasių mergaitės nurodo 39%, o berniukai – 45%
mokinių, kurie savo pareigas laiko svarbiomis, yra pilni ryžto įveikti išky-
lančius sunkumus; VIII–IX klasių mergaitės tokių mokinių mato tik 27%, o
berniukai – 60%. Kadangi vertinimo objektas ir vertintojų amžius tas pats,
belieka žvelgti į lyties skirtumus. Būtume linkę manyti, kad tokiems spren-
dimams darė įtaką aktyvesnis mergaičių dalyvavimas klasės bei mokyklos
gyvenime, didesnis jų emocingumas, mažesnis tolerantiškumas, o gal ir kiek
gilesnis pareigos jausmas. Reiktų tai specialiai tirti.

Mūsų gauta informacija leidžia teigti, kad didžioji dalis paauglių negi-
liai suprato pareigingumą. Iš esmės jis liko daugiausia išorinių reikalavimų
(mokinių bendruomenės, mokytojų, tėvų) plotmėje. Todėl vertinant kitų po-
elgius dažniausiai remiamasi išoriniais požymiais, nepriartėjama prie giles-
nių būsenų, pažadintų širdingo pareigos atlikimo.

Svarbią vietą paauglių vertinimuose užima *teisingumas*. Jį J. Navickas
apibūdina kaip tvirtą valios apsisprendimą “kiekviename duoti, kas jam pri-
klauso” (J. Navickas, 1988). Todėl interpretuojant teisingumą glaudžiai sieja-
si teisės ir pareigos. Ž. Piažė (1969) nuomone, teisingumas, kaip labai reikš-
minga humaniškumo apraiška, grindžiama tarpusavio pagarba, vaikišku soli-
darumu, subjektyvios asmenybės formavimusi. Kaip į šį fenomeną žvelgia mūsų
tirti paaugliai? Suprantama, smerkia jiems akivaizdų neteisingumą (vagystę,
melą, gąsdinimą ir kt.), siekia teisybės. Išryškėjo trys paauglių nuomonių ly-
giai. Vieni mokiniai apeliuoja tik į autoritetą. Jų manymu, mokytojas įtvirtina
teisybę dažniausiai. Kiti pasikliauna draugų pritarimu, palaikymu. Treti linkę
manyti, kad neteisingasis pats susipras, t. y. atsiras subjektyvi atsakomybė.

Yra pagrindo manyti, kad paauglių sprendimų lygį iš esmės lėmė tei-
singumo supratimas. Tais atvejais, kai situacija vienareikšmiška (vogti ne-
galima), tiriamieji savarankiškiau ieškojo teisingumo grąžinimo variantų.
Be to, su amžiumi mažėja paauglių, kurie nežinotų, kaip pasielgti, kai pa-
žeidžiamas teisingumas. Jaunesnieji mokiniai tuomet arba nieko nerašė,
arba pernelyg apibendrintai samprotavo, kad pažeidėjai toliau gerai arba
blogai elgsis. Apmaudu, jog ir kai kuriose tipiškose situacijose paaugliai
neįžvelgė neteisingumo. Jį dažniausiai užgožė hipertrofuotai suprasta kla-
sės garbė. Antai naujo mokinio išvijimas iš klasės laikomas teisingu aktu,
kurį vertinamt atmetama net klasės auklėtojo nuomonė. Tokie ir panašūs
sprendimai galėjo kilti kaip „kolektyvo auklėjimo“ padarinys, gal pėdago-
gams net nesusimąstant, kokį rezonansą vaikų sąmonėje sukelia nuolatinis
klasės interesų akcentavimas.

Pažymėtina, kad paaugliai gana paviršutiniškai samprotauja apie pa-
žįstamų, bendraamžių teisingumą, dažnai pateikia tik atskirus, jų manymu,

neteisingų poelgių fragmentus, neišryškina aplinkybių, neišreiškia savo požiūrio į jas. Be to, daug paradoksalių situacijų, kai paauglių kova už teisingumą gimdo naują neteisingumą. Su amžiumi padėtis mažai keičiasi.

Vertinant realų bendraklasių elgesį, pastebima ta pati tendencija, kaip ir sprendžiant apie klasės draugų pareiškumą. V–VII klasių mergaitės tik kiek griežčiau negu berniukai vertina bendraklasių teisingumą, o aštuntokai bei devintokai mato beveik dvigubai daugiau neteisingai besielgiančių vienmečių (mergaitės – 45%, berniukai – 26,5%). Žinoma, tokie rezultatai būtų gražus tiesos sąlygiškumo įrodymas, jei neimplikuotų paauglių tarpusavio santykių ir tiesos sakymo sunkumų.

Jautrumas taip pat dažnas poelgių vertinimo kriterijus. Jo psichologinis pagrindas yra jausmai, išgyvenimai, neretai išaugantys į empatiją. Jautrumo skalė labai plati – nuo reakcijos į fizinius dirgiklius iki subtiliausių sielos virpesių pajautimo, įprasminimo. Mus domino, ką joje dažniausiai išvelgė paaugliai.

Kaip žinia, net suaugę žmonės greičiau, intensyviau vertina negatyvius reiškinius. Paaugliai elgėsi taip pat, tik atrinko tuos įvykius, kurių išorinė raiška pasirodė suprantamiausia: nedraugiškumas, patirtos materialinės skriaudos. Bet empatijos dažnai nesukelia vidiniai išgyvenimai, net kerštas, išdavystė nesuvirpina širdies. Juos užgožia žavėjimasis „herojų“ drąsa, jėga, išmone. Tokiems išgyvenimams galėjo daryti įtaką ir amžiaus ypatumai, nes, A. Bodaliovo nuomone, 11–13 metų paauglių imlumas atskiriems jausmams laikinai regresuoja.

Seniai žinoma, kad jautrumas dažnai lemia žmonių tarpusavio santykius. Ar bando išvelgti šį aspektą paaugliai? Tyrimai rodo, kad penktokai apie tai tiesiogiai beveik nekalba. Vertindami situacijas, jie remiasi tik ryškiausiais poelgių pavyzdžiais. Septintokai savo nuomones jau dažniau sieja su veikėjų tarpusavio santykiais, nors nepakankamai išryškina jų svarbą. Kai kurie, smerkdami nusikaltusį, siūlė su juo nebendrauti, bet tik nedaugelis pagalvojo, kad klasė arba atskiri mokiniai galėjo padėti savo bendramžiams, užstoti skriaudžiamą, pagelbėti ištikus nelaimei. Aštuntokai bei devintokai daug įdėmiau žvelgia į tarpusavio santykius, nuolat vertina jų apraiškas, nors ne visada supranta esmę.

Mąstydami apie savo draugus, paaugliai su dėkingumu prisiminė pagalbą mokantis ar atliekant kitus darbus. Bet daug daugiau pateikė nuoskaudų, skriaudelių, kad jų neatjautė, ižeidinėjo, nepadėjo. Ir iš už fragmentiško santykių piešinio ryškėja dar negilus, dažnai reiškinį paviršiumi slystantis žvilgsnis, kai kurie suaugusiųjų valios palikti pėdsakai (nejautrumas grupės smerkiamam asmeniui), didis troškimas turėti draugų, pažeidžiamumas. Todėl atjauta, empatija dar ganėtinai reta viešnia paauglių vertinimuose. Tai leidžia

mums žvelgti į berniukų ir mergaičių nuomonę, kad pusė jų bendraklasių džiaugiasi draugų sėkme, o ištikus nelaimė, visomis išgalėmis stengiasi padėti. Tokį vertinimą, remdamiesi kokybine tyrimo duomenų analize ir savais stebėjimais, manome esant daugiau nerimu, negu esamu.

Paaikėjo, kad paaugliai palyginti dažnai kalba apie *kuklumą*. Kaip numanu, kuklumas, ikūnijantis vidinių kitų žmonių pripažinimą, pagarbą, pasitikėjimą jais, šiame amžiaus tarpsnyje labai pageidautinas. Todėl daugelis tirtųjų norėjo, kad jo draugas būtų „kultūringas ir mandagus“, „kuklus, gerbtų kitus“. Paaugliai vieningai smerkė išpuikimą, šiurkštumą, bet mažai pastebėjo kuklius literatūrinių herojų ar savo draugų poelgius.

Vadinasi, ir kuklumas suprantamas tik pagal ženklėsius išviršinius požymius, o jie kukliųjų (tam jie ir kuklieji) subtilūs, neišsiskiriantys. O nekuklumas švysčioja ne tik rėžiančiais garsais ir spalvomis, bet ir iššaukiančiais veiksmais, žodžiais. Gal todėl paaugliai dažniau nurodė nekuklius kitų poelgius. Be to, psichologai nurodo, kad neigiamos emocijos nuolat esti labiau išreikštos, tad ir greičiau pastebimos. Tenka pažymėti, kad patį terminą – „kuklus“ dažniau vartojo, bet retai aiškino jaunesnieji paaugliai, charakterizuodami draugus.

Vertindami bendraklasių elgesį, visų klasių paaugliai nurodo, jog nekukliai elgiasi apie 26–31% mokinių. Įdomu tai, kad su amžiumi labiausiai keičiasi mergaičių vertinimai. Aštuntokių bei devintokių nuomone, net 39% bendraklasių mato kitų pasiekimus, įsijaučia į draugų norus, siekimus, moka išreikšti palankumą. Penktokės–septintokės tokių mokinių išskyrė beveik per pusę mažiau. Toks požiūris ištis verčia suklusti, ypač prisiminus, kad pareigingų bei teisingų mokinių vyresnės paauglės nurodė mažiausiai.

Sąžiningumas paauglių vertinimuose taip pat nepalieka gilesnių žymių. O sąžinė, J. Navicko žodžiais, esti svarbiausias dorovinis gidas, ieškant kelio vertybių hierarchijoje. Sąžinė, anot A. Paškaus, „yra tas asmenybės centras, kuriame pergyvenama dorinių vertybių sankirta, gėrio, blogio ir kaltės jausena“, „tas centrinis taškas, į kurį subėga visos problemos, liečiančios žmogų ir Dievą, individą ir kolektyvą, subjektyvųjį ir objektyvųjį pažinimo būdą“ (A. Paškus, 1991). Vadinasi, sąžiningumas užima ypatingą dorovinės asmenybės brandos vietą. Jis bene geriausiai ikūnija norų ir priedermių, pagundų ir savo žmogiškosios esmės supratimo balansą. Pastarasis, kaip rodo tyrimų medžiaga, paauglystėje dažniausiai krypta į individo ir kolektyvo santykius. Paaugliai nuolat piktinosi kolektyvo išdavimu, t. y. smerkė tuos, kurie ignoravo bendraklasių grupinius, dažnai asocialius siekimus, o patys stengėsi mokytis, atlikti užduotis, nenorėjo bėgti iš pamokų ir t. t.

Mergaitės sąžiningumą dažniau siejo su žodžio laikymusi, paslapčių išsaugojimu.

Suprantama, kodėl šio laikmečio paauglių sąžinė neatsiverčia Kūrėjui, bet ji nekviečia siekti ir aukštų idealų, nežadina noro pažinti, nepuoseleja ir kasdieniškų žmoniškumo pradų. Kitaip sakant, nors paaugliai dažnokai mini šią sąvoką, ji dar labai siaurai suprantama.

Vertinant savo bendraklasių elgesį, vėl išskiria vyresniųjų paauglių požiūriai. Berniukai nurodo 60,4% mokinių, kurie, jų nuomone, labai stropiai atlieka pareigas, tęsi žodį. Mergaitės jų mato daugiau nei perpus mažiau.

Kaip ir buvo galima tikėtis, *atsakingumą* paaugliai retai pasirenka elgesio vertinimo kriterijumi. Iš tikro, tai labai sudėtingas fenomenas, kurio šaknys, A. Paškaus nuomone, nėra aiškios. Dažniausiai etikai, psichologai atsakomybės ištakų ieško pačiose sąžinės gelmėse, kur asmuo arba „patiria vienybę su sąžine, arba nuo jos atsitolina“ (A. Paškus, 1991). Tokiu proto, jausmo ir valios sprendimu pasirenkamos vertybės, vardan kurių veikiama, prisiimant atsakomybę už galimus padarinius. Taigi asmuo iš esmės identifikuoja su siekiama vertybe. Todėl kai kurie autoriai atsakingumą laiko svarbiausiu dorovingumo matu.

Mūsų pateiktose situacijose buvo daug progų išvėgti atsakingus poelgius. Bet tik nedaugeliui atrodė, kad atsakomybė už skriaudžiamąjį nugalėjo augančią bendraklasių pašaipą, padėjo siekti teisingumo, kai klydo draugas. Tačiau atsakomybė už bendrą siekį, už kilnią idėją taip ir liko nepriimta. Paaugliai, aprašydami epizodus iš klasės gyvenimo, retai apeliavo į atsakingumą, bet dažnai manė esant reikšmingas ryškias jo apraiškas knygoje ar filmuose.

Iš tyrimo medžiagos matyti, kad paaugliai negiliai supranta atsakingumą, dažniausiai ji sieja su tolimais savo patirčiai, herojiškais epizodais. Tačiau šiuo atžvilgiu, vertindami bendraklasių elgesį yra gana dosnūs. Ypač vyresnieji berniukai, kurie nurodo atsakingų mokinių tris kartus daugiau nei mergaitės.

Paaikėjo, kad *savikritiškumas* taip pat beveik nelaikomas paauglių dorovinių vertinimų kriterijumi. Matyt, dar silpnas jų poreikis atsigręžti į savo poelgius, mintis, jausmus, nors įprastose situacijose jau bandoma reflektuoti savo poelgius.

Vertindami bendraklasių savikritiškumą, jaunesnieji paaugliai vieninai nurodė, kad daugiau kaip pusė mokinių ieško būdų atsikratyti trūkumų, stengiasi ramiai priimti kritiką. Aštuntokai-devintokai mano panašiai, tik berniukai tokių mokinių mato dar daugiau. Vaikų, nekreipiančių dėmesio į savo trūkumus, paauglių nuomone, esti per ketvirtį. Skirtumai tarp berniukų ir mergaičių bei amžiaus grupių nežymūs.

Ekspерimento duomenys atskleidė, kad žmogaus tausojimas dar netapo vertybe. Apie jį beveik neužsimenama. Vos keli septintokai išvėgė visų darbų prasmę.

[domu, kad V–VII klasių mergaitės ir berniukai, vertindami savo bendraklasius, pažymi, kad ketvirtadalis jų vienmečių netausuoja nei draugų, nei daiktų. Vyresnieji paaugliai tokių mokinių mato kiek mažiau. Vėl atalaidžiausiai į tausojimą žiūri vyresniųjų klasių berniukai. Jiems atrodo, kad 45,7% jų bendraklasių saugo švarą, tvarką, nevengia darbo, pagal išgales skirstosi į pareigojimus. Mergaitės tokių vaikų mato žymiai mažiau (30,7%).

Taigi kokybinė mokėjimų doroviškai vertinti poelgius analizė atskleidžia, kad paaugliams veiksmingiausios vertybės – pareiagingumas, teisingumas, jautrumas, iš dalies kuklumas. Bet, kaip matėme, ir šios negiliai suprantamos. Paaugliai, vertindami kitų poelgius, nuolat iškelia tik tuos, kurie ryškiai, išoriškai išreikšti, kuriuos dažnai akcentuoja suaugusieji, kurie pagaliau aktualūs jiems patiems. Todėl būtume linkę manyti, kad minėtų dorovinių vertybių dominavimas rodo daugiau jų aktualumą paaugliams, o ne vertybės įsisavinimo kokybę. Tuo labiau, kad mergaitės ir berniukai skirtingai vertina savo bendraklasių pareiagingumą, teisingumą, sąžiningumą, atsakingumą, tausojimą, kuklumą, kad dažniau jų pasigenda, o ne džiaugiasi realiomis apraiškomis.

Mokėjimai doroviškai vertinti savo poelgius

Į paauglių dorovinius kitų ir savęs vertininius žvelgėme taip pat. Tokiu atveju savęs vertinimo kriterijumi laikėme paauglių mokėjimus pagrįsti savo poelgių dorovinę esmę. Kuo labiau žmogus, vertindamas save, remiasi loginiais samprotavimais bei įrodymais, tuo realesni jo vertinimai. Apie juos sprendėme iš anketų, išplėstų atsakymų į klausimus, trumpų rašinėlių.

Gauti tyrimo duomenys pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Paauglių mokėjimų doroviškai save vertinti lygis (%)

Lygiai	Mokiniai	
	V–VII kl.	VIII–IX kl.
Aukštas	5,5	21,2
Nepakankamas	33,5	63,5
Žemas	61,0	15,3

Kaip matyti iš lentelės, daugelis jaunesniųjų paauglių nemokėjo pagrįsti savo poelgių dorovinio reikšmingumo. Padėtis pastebimai keičiasi paaugliams bręstant. Vyresnieji paaugliai ne tik ima geriau suprasti dorovinių vertybių prasmę, bet ir sieja ją su savo elgesiu. Tad didesnė pusė šio amžiaus paauglių kai kuriuos poelgius, dažniausiai išreiškiančius santykius su tėvais ar bendraamžiais, ima vertinti doroviniu aspektu.

Kita vertus, paaiškėjo, kad dažnai taip save vertina tik kas penktas paauglys, o daugiau negu pusė jų – tik retkarčiais. Taip pat akivaizdu, kad šių

mokėjimų stabilumas nepriklauso nuo klasės ir nuo lyties, nors berniukai kiek stabiliau save vertina, o mergaitės labiau pagrindžia savo nuomonę.

Be to, surinkta informacija apie paauglių dorovinius savęs vertinimus išryškino tam tikrą dorovinių vertybių hierarchiją. Tai reiškia, kad paaugliai, vertindami savo poelgius, svarbiausiu kriterijumi laikė ne pareiškumą, kaip doroviškai vertindami kitų poelgius, o jautrumą. Taip pat paaiškėjo, kad šią vertybę jie gana skirtingai supranta. Penktokus labiausiai liūdino mirtis, artimų žmonių ir gyvulėlių ligos, tėvų priekaištai dėl blogo mokymosi, nepatenkinamo elgesio, sugadintų daiktų. Juos džiugino artimųjų sveikatos pagerėjimas, jų grįžimas į namus, draugiški tarpusavio santykiai („kai namuose visi kalbasi“) ir t. t. Matyti, kad penktokų jautrumą sukelia tie reiškiniai, kurie labiau išoriškai išreikšti, kuriuos vienaip ar kitaip vertina suaugusieji, ypač šeimos nariai. Tačiau tik keli iš jų išgyveno dėl savo šiurkštumo, kitų įžeidimo.

Šeštokų bei septintokų savęs vertinimai artimi penktokų nuomonėms apie save. Jie taip pat palyginti menkai pagrindžia ir įvertina savo poelgius. Kita vertus, plečiasi situacijų, iš kurių žvelgia į save, turinys. Šeštų bei septintų klasių mokiniai dažnai pasakoja apie santykius su bendraamžiais, išsako savo išgyvenimus, sukeltus bendros veiklos, sportinių grupių, laisvalaikio susibūrimų, džiaugiasi sėkme. Pažymėtina, kad dalis septintokų, ypač analizuodami situacijas, sukėlusias liūdesį, ne tik giliau apibūdindavo situacijos dalyvių vidines būsenas, bet ir aiškiau matė savo poelgių padarinius, svarstė jų priežastis. Skausmas, matyt, skatina refleksiją.

Vyresnieji paaugliai plečia šeštokų–septintokų savęs vertinimo kryptis. Daugėja mokinių, kurie savo išgyvenimus sieja su platesnio žmonių rato džiaugsmiais bei nesėkmėmis, jų poreikiais, kartu giliau atskleidžia ir savo poelgių dorovinę vertę. Be to, gausėja mokinių, kurie ne tik giliau pajunta tarpusavio santykių grožį, kai „visi kalbasi, niekas nepyksta“, „kaip tikri broliai, seserys“ užjaučia tą, kurį ištinka nesėkmė, bet ir savotiškai identifikuoja save su jais. Kartu reikia pažymėti, kad dalis paauglių savo poelgius projektuoja tik su viena drauge ar draugu, o į save žvelgia tik asmeninių, neretai buitinių, interesų plotmėje.

Lyginant kiekybinius vaikų požiūrio į savo jautrumą rezultatus, pastebima mažėjimo tendencija. Štai 69,2% V–VII klasių ir 56,7% VIII–IX klasių mokinių linkę manyti, jog jie yra jautrūs, t. y. padeda, kuo gali, dalinasi, guodžia, džiaugiasi kitų sėkme. Analogiškai 11,4% ir 11,8% paauglių teigia, kad nebūtina rūpintis kitais, vis tiek visų nepaguos. Tenka pridurti, kad tiek pat vyresniųjų paauglių visai nesusimąsto apie savo jautrumą.

Palyginome paauglių vertinimus su klasių auklėtojų nuomonėmis. (Kaip paaiškėjo, jie objektyviausiai vertino realius auklėtinių poelgius.) V–VII kla-

sių pedagogai mokinių jautrumą vertina panašiai kaip ir patys paaugliai. O VIII–IX klasių auklėtojai jau mato beveik trečdaliį nejautrių vaikų (bendrą klasių – ketvirtadaliį).

Taigi paaugliams bręstant didėja vertinimų disonansas, o kartu ir jautrumo devalvacija.

Paaikėjo, kad jaunesni paaugliai su pareigingumu siejo veiklą, skatinamą mokykloje. Antai penktokai džiaugėsi savo pagalba seneliams, mažesniems vaikams, ligoniams, gyvulėlių prižiūra ir t. t. Šeštokai apie tai beveik nekalbėjo. Matyt, iš klasės į klasę nesikeičiantis mokyklinių įpareigojimų turinys prarado paaugliams gilesnę prasmę, slopino interesą juos atlikti.

Sudėtingas paauglių požiūris į savo svarbiausią pareigą – mokymąsi Penktokai nuolat džiaugiasi ar liūdi dėl gaunamų pažymių. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad šeštokai, septintokai, o ypač aštuntokai bei devintokai indiferentiški jų mokymosi vertinimui. Kaip rodo A. Lipkinos (1975) tyrimai, jau III–IV kl. mokiniai pripranta prie savo pasiekimų vertinimo, susitaiko su jais (kaip ir jų tėvai). Pagal P. Simonovo teoriją apie emocijų kilmę, įprasti pažymiai mažai kam tampa išgyvenimų šaltiniu. Išoriškai iš tikrųjų taip. Bet vidinis tiriamųjų poreikis gerai mokytis išlieka visą laiką. Su juo siejamas ne tik bendrą klasių statusas, bet ir pačių užimama vieta klasėje, ateities perspektyva. Antai daugelis tirtųjų pageidavo, kad lazdelė burtininkė „padėtų gerai mokytis“, „gauti penketus“, „sėkmingai išlaikyti stojamuosius egzaminus į aukštąsias mokyklas“, „duotų geresnę galvą“, „kad būtų mokyklos, bet pažymių mokytojai nerašytų“ ir t. t. Neretai paaugliai nurodė, kad labiausiai mylėjo savo tėvus už tai, kad šie padėjo jiems mokytis, ir priešingai, priekaištavo, jog šie per mažai kreipia dėmesio į jų pažangumą, nesirūpina mokymusi. Be to, tiriamieji pyko ant savęs ir kitų, jautė kaltę, kad blogi jų mokymosi rezultatai, kad stinga valios atlikti užduotis.

Taigi su amžiumi mokymosi pažangumo svoris, vertinant asmenybę, nemažėja, tik įgauna savitą, paaugliams būdingą raišką. Kitaip tariant, dažnai paaugliai demonstruoja abejingumą mokymuisi, tuo maskuodami mokymosi nesėkmes, neatskleistas ar menkas šios srities galimybes. Vadinasi, mokymasis ir toliau lieka svarbiausiu paauglių rūpesčiu, su kuriuo neretai siejami santykiai su tėvais, mokytojais, bendraamžių draugystė.

Paauglių požiūrio į savo pareigų atlikimą analizė rodo, kad su metais mažėja mokinių, kurie savo pareigas mano esant svarbias, pasiryžę jas gerai atlikti, nugalėti iškylančius sunkumus. V–VII klasėse tokių vaikų buvo 41,5%, o VIII–IX klasėse – 29,6%. Priešingai, ne visas pareigas mano esant svarbias, nesistenčia jų atlikti vos ne ketvirtadalis vyresniųjų paauglių. Be to, dar tiek pat pastarųjų visai nenurodė, kad taip elgiasi. „Pažanga“ pernelyg akivaizdi: 45% vyresniųjų paauglių negatyvi nuostata verčia susirūpinti. Pedagogų nuomonės daug

optimistiškesnės. Jų manymu, pakankamai gerai atlieka savo pareigas pusė vyresniųjų paauglių (V–VII klasėse – 32,6%), o nepareigingi – 22,8% mokinių.

Turimi duomenys leidžia manyti, kad paaugliai išgyvena dėl savo neteisingumo. Tačiau paaiškėjo, kad V–IX klasių mokiniai, visapusiškai mokantys vertinti kitų poelgius ir situacijas, giliau analizavo neteisingumo priežastis, vidines veikiančių asmenų būsenas. Jie taip pat drąsiau reišė savo požiūrį, norėjo siekti teisingumo, ypač jų atžvilgiu, įtvirtinimo. Buvo įdomu patirti, kaip paauglystėje keičiasi požiūris į savo teisingumą. Net 63,6% V–VII klasių mokinių mano esantys teisingi, siekiantys, kad ir kiti kovotų prieš apgaulę. O VIII–IX klasėse taip mano jau tik 29% tirtųjų. Be to, kas dešimtas įvairaus amžiaus paauglys teigia, kad nebūtinai reikia siekti tiesos, o kas trečias, vertindamas savo elgesį, nenurodo šių savybių.

Klasių auklėtojų nuomone, beveik pusė vyresniųjų paauglių nuolat esti neteisingi.

Aišku, ir atsakingumas už savo žodžius, poelgius, klasės reikalus kiek ryškesnis septintokų–devintokų savęs vertinimuose. Ir tai daugiau tų mokinių, kurie geriau mokėjo vertinti situacijas, poelgius. Be to, net jie apie atsakomybę tiesiogiai beveik nekalba, o ją išreiškia susirūpinimu draugais, tėvelių sveikata.

Peržvelgus tyrimo duomenis, matyti dvi galimybės: arba paaugliams bręstant, regresuoja jų požiūris į savo atsakingumą, arba giliau suprantama atsakingumo esmė. Antai pusei V–VII klasių mokinių atrodo, kad jie apgalvoja padarinius, o jei suklysta, ieško būdų, kaip atitaisyti skriaudą ir kitus skatina įvertinti žodžių, darbų ir veiksmų svarbą. Bet tik 15% V–VII kl. mokinių prisipažįsta, kad atlieka ne visus įpareigojimus, o tik tuos, kurie patinka, už kuriuos tikisi greito pagyrimo ar atpildo. Taip mano 21,1% vyresniųjų paauglių. Dar trečdalis aštuntokų bei devintokų nesieja savo veiklos su atsakingumu. Klasių auklėtojai taip pat pastebi daugiau neatsakingų mokinių VIII–IX klasėse (21,5–31,7%).

Būdinga, kad vertindami savo poelgius daugelis V–VII kl. mokinių nesirėmė sąžingumu arba jį siejo tik su „paslapčių“ išdavimu ar išsaugojimu, o VIII–IX klasių mokiniai, ypač mergaitės, su ištikimybe. Tačiau patiems paaugliams atrodo kitaip. 61,1% V–VII klasių mokinių linkę manyti, kad jie teisi pažadus, neprižiima kitų nuopelnų, siekia, kad ir kiti sąžiningai atliktų savo pareigas, laikytųsi duoto žodžio. Vyresnieji paaugliai beveik perpus sumažina šitoki požiūrį. Be to, beveik ketvirtadalis aštuntokų bei devintokų iš viso nepastebi savyje šių savybių. Klasių auklėtojų nuomone, tiek sąžiningų, tiek nesąžiningų mokinių vyresnėse klasėse dvigubai padaugėja.

Tarp veiksmingų vertybių, kuriomis paaugliai rėmėsi doroviškai vertindami savo poelgius, nepateko žmogaus bei jo darbo produktų tausojimas. Apie tai pasirinktose situacijose tiriamieji neužsimena. Paaugliai, ypač silpnai mokėję

vertinti situacijas, kitų poelgius, liūdėjo tik tada, kai negaudavo trokštamų daiktų: dviračių, pačiūžų, penktokai net pyragaičių, saldainių. Suprantama, džiaugdavosi, kai juos nupirkdavo. Šiuo požiūriu skirtumai tarp klasių nereikšmingi. Tačiau tiesiogiai vertindami savo poelgius, didesnę dalis V–VII klasių ir 44% VIII–IX klasių mokinių nurodė, kad saugo švarą, tvarką, nenuvilioja draugų nuo pradėto darbo, o skatina jį užbaigti, siekia, kad jipareigojimai nebūtų skiriami tik keliems mokiniams klasėje, o visi vieni kitiems padėtų, dirbdami ne triukšmautų. Klasių auklėtojai su amžiumi mato vis mažiau mokinių, tausojančių žmones ir daiktus (V–VII kl. – 40%, VIII–IX kl. – 28,3%).

Gaila, bet net 22,0% vyresniųjų paauglių nurodė, kad į tausojimą nekreipia dėmesio.

Pažymėtina, kad į kuklumą, ypač jo trūkumą, mokiniai atkreipia dėmesį tik nuo šeštos klasės. Vyresni paaugliai dažniau išgyvena dėl savo nemandagumo, šiurkštumo, tačiau nekalba apie draugų pasiekimus, nesidžiaugia kitų sėkme.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad V–VII klasėse per ketvirtadalį, o VIII–IX klasėse per trečdalį mokinių pasisako už nekuklumą. Jie linkę manyti, kad galima būti netaktiškiems, šiurkštiems, o kartais ir garsiai šaukti, jei kiti nepritaria svarbiai nuomonei. Turint omeny, kad dar 16,1% vyresniųjų paauglių į kuklumą nekreipė dėmesio, darome išvadą, kad apie pusę aštuntokų bei devintokų ignoravo šią dorovinę vertybę.

Jaunesniųjų paauglių klasių auklėtojai nekulių vaikų tematė 13,1%. Tačiau tarp aštuntokų devintokų jų skaičius trigubai išaugo. Kuklių mokinių, jų nuomone, tėra ketvirtadalis.

Visas savęs vertinimo procesas turėtų būti persmelktas savikritika. Kaip matėme, paauglystėje tai dar negilus procesas. apimantis vos vieną kitą epizodą. Retas mokinyš išreiškia nepasitenkinimą savo elgesiu, jį argumentuoja. Dažniausiai priekaištaujama sau dėl neįautrumo, neteisingumo, nepaaišgingumo, nekuklumo.

Iš kitos pusės žvelgiant, regis, kad ši vertybė – savikritiškumas – labai patraukli visiems paaugliams, nes mažiausiai jų mano, kad galima nekreipti dėmesio į savo trūkumus (V–VII kl. – 9,6%, VIII–IX kl. – 8,4%). Bet 16,8% vyresniųjų paauglių jau nepastebi jos. Pedagogai – priešingai, labiausiai pasigenda auklėtinių kritiško žvilgsnio į save (V–VII kl. – 31,1%, VIII–IX kl. – 27,8%).

Stebėtinai sutampa pedagogų ir pačių vaikų nuomonės apie tai, kaip šie aiškinasi savo trūkumus, priima kritiką, stengiasi keisti poelgius. 60% penktokų–septintokų tariasi taip darą. Pedagogai nurodo 63,2% tokių vaikų. Tačiau tai teigia tik 43,2% vyresniųjų paauglių, o klasių auklėtojai taip pat mano, kad tokių mokinių esti 42,6%.

Taigi savęs vertinimų charakteristika patvirtina mintį, kad V–VII kl. mokiniams labai svarbus bendravimo su vienmečiais poreikis. Kaip žinia, bendravimo procesas labiausiai stimuliuoja jautrumo formavimąsi, įtvirtinimą. Tad nenuostabu, kad paaugliai juo dažniausiai rėmėsi doroviškai vertindami save, kai kurie iš jų tiksliai, subtiliai diferencijavo svarbiausias jautrumo apraiškas, mokėtjė sieti jas su poelgių motyvais, rezultatais.

Sisteminant paauglių požiūrio į atskiras dorovines vertybes kiekybinę analizės duomenis, aiškėja, jog: a) 59–69% V–VII kl. mokinių save laiko jautriais, teisingais, sąžiningais, savikritiškais, tausojančiais; b) per pusę vyresniųjų paauglių mano, jog jie jautrūs; gerokai atsilieka tausojimas, savikritiškumas (44,0–43,2%); c) didžiausia regresija pastebima vertinant savo teisingumą (63,6–28,8%), sąžiningumą (61,1–35,5%), atsakingumą (51,5–27,1%); d) labiausiai pateisina savo nekuklumą (26,6–34,7%), nepareigingumą (20,9–23,7%), neatsakingumą (15,8–21,1%); daugiausia vyresniųjų paauglių ignoruoja (t. y. visai nenurodo) atsakingumą (33,0%) teisingumą (32,2%), pareigingumą bei sąžiningumą (13,7%). Iš to, kas pasakyta, galime teigti, jog paaugliams bręstant didžiausią susirūpinimą kelia atsakingumo, teisingumo, sąžiningumo, kuklumo supratimas bei jų siejimas su realiais poelgiais.

Apskritai, negausus dorovinių vertybių, kuriomis paaugliai rėmėsi, kiekis, o ir jų (daugiausia susietų su bendravimo poreikio tenkinimu) paviršutiniškas supratimas, tik empirinė vertinimo patirtis lėmė, manytume, tai, kad paaugliai ir pagal mūsų pateiktą planą nesugebėjo savęs įvertinti. Kartu aiškėjo, kaip svarbu šiame amžiaus tarpsnyje gilinti dorovines žinias, siekti, kad jos paaugliams taptų vertybėmis.

Mokėjimų vertinti elgesį tarpusavio priklausomybė

Kaip matėme, visų mokėjimų vertinti elgesį lygis yra nepakankamas, bet tarp jų aukščiausias – mokėjimų vertinti patį poelgio faktą. Po to eina mokėjimai vertinti kitų asmenų poelgių dorovinį vertingumą, ir žemiausias – mokėjimai vertinti savo poelgių dorovinį vertingumą. Kyla klausimas, kurie mokėjimai vertinti elgesį yra pagrindiniai, t. y. lemiantys kitų mokėjimų formavimąsi? Statistiniais tyrimo metodais nustatytas jų tarpusavio ryšys (2 lentelė).

Gauti duomenys liudija apie esminius išskirtų mokėjimų ryšius (atitikimo koeficientai (Ck)¹ nuo 0,45 iki 0,83). Todėl patvirtinama prielaida,

¹Pateikiami atitikimo koeficientai (Ck) Žr. B. Bitinas. Statistiniai metodai pedagogikoje ir psichologijoje. – K.: Šviesa, 1974. – P. 95–96.

2 lentelė. Mokėjimų vertinti elgesį komponentų ryšys

Mokėjimų vertinti patį elgesį komponentai	Mokėjimai vertinti poelgio faktą	Mokėjimai vertinti poelgių aplinkybes	Mokėjimai vertinti kitų asmenų poelgių dorovinį vertingumą	Mokėjimai vertinti savo poelgių dorovinį vertingumą
Mokėjimai vertinti patį poelgio faktą	1,0	0,83	0,64	0,71
Mokėjimai vertinti poelgių aplinkybes	0,83	1,0	0,6	0,45
Mokėjimai vertinti kitų asmenų poelgių dorovinį vertingumą	0,64	0,6	1,0	0,47
Mokėjimai vertinti savo poelgių dorovinį vertingumą	0,71	0,45	0,47	1,0

kad formuojant vienus mokėjimus turi vykti teigiami poslinkiai kituose. Statistiniai tyrimo metodai leidžia teigti, kad vertinant elgesį svarbiausia yra suprasti patį poelgio faktą ir jį sukėlusias aplinkybes ($C_k = 0,83$). Dėl to jie laikytini reikšmingiausiais ir lemiančiais kitus mokėjimus.

Teorinių ir empirinių duomenų analizė leidžia daryti tokias išvadas:

- mokėjimai vertinti elgesį yra integralinė savybė, jungianti savyje mokėjimus vertinti patį poelgio faktą, poelgių aplinkybes, doroviškai vertinti kitų ir savo poelgius;
- iš jų reikšmingiausi ir lemiantys kitus yra mokėjimai vertinti patį poelgio faktą ir poelgių aplinkybes;
- V–IX klasių mokinių mokėjimai vertinti elgesį nepakankamai susiformavę; šeštoje klasėje, stiprėjant bendravimui su vienmečiais poreikiui, susidaro itin palankios sąlygos šiems mokėjimams formuoti;
- amžius ar lytis nėra lemiantys veiksniai formuojant mokėjimus vertinti elgesį, nors tarp vyresniųjų paauglių į lytį reikėtų atsižvelgti;
- mokėjimai vertinti elgesį remiasi dorovinėmis žiniomis, stimuliuoja jų tolesni vystymąsi;
- dorovines vertybes, ypač pareiškumą, atsakingumą, sąžiningumą, žmonių tausojimą paaugliai supranta negiliai, tačiau vertinant elgesį jos esti reikšmingiausios.

PECULIARITIES OF THE EVALUATION OF BEHAVIOR BY ADOLESCENTS

Summary

Evaluation of behavior is a complicated phenomena. It is the integral and dynamic trait of personality. It is expressed by the ability to state the very fact of behavior; ability to describe the situation in which the act of behavior took place; ability to give moral evaluation of the behavior of others; ability to give moral evaluation of its own behavior. The article describes the research in which over 800 pupils of 5–9th forms participated. The research was aimed at revealing the abilities of evaluation by pupils mentioned above. The results show that level of abilities of most pupils is insufficient. The ability to state the very fact of behavior was development most, the ability to give moral evaluation to its own behavior – developed least.

Literatūra

1. Erlebach, Hoff, Inlefeld. Lehner-Schuler – Beurteilung. – Berlin, 1972.
2. Lietuvos švietimo koncepcija. – V., 1992.
3. Navickas J. L. Vertybės ir dorovė. Moralinės filosofijos pagrindai. – Roma, 1988.
4. Paškus A. Sąžinė psichologiniu požiūriu. – Chicago, 1991.
5. Бодалев А. А. Формирование понятия о другом человеке как личности. – Л., 1970.
6. Липкина А. И. Самооценка школьника. – М., 1976.
7. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. – М., 1969.